

UITWEGEN UIT DEN CHAOS

DOOR

PROF. MR. P. LIEFTINCK
Minister van Financiën

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1946

UITWEGEN UIT DEN CHAOS

Wanneer men een vergelijking treft tusschen den toestand, waarin de wereld verkeerde na den oorlog van 1914—1918 en dien, waarin zij zich thans bevindt, trekken enkele punten van overeenkomst de aandacht, maar nog sterker de punten van verschil.

Toen, evenals nu, verkeerde Europa in een staat van uitputting en verarming, de bevolking in een staat van geestelijke en moreele verwildering, zooals nu eenmaal aan elken oorlog is verbonden; toen, evenals nu, stond men op economisch gebied voor de moeilijke taak van een omschakeling van de oorlogs- op de vredeseconomie, maar bleek de techniek een grooten vooruitgang te hebben doorgemaakt, die goede beloften voor een snel herstel van de welvaart met zich meebracht. Toen, evenals nu, openbaarde zich een krachtig streven naar maatschappelijke en staatkundige hervorming in vooruitstrevenden zin, een streven, dat zich in verschillende landen in revolutionnaire schokken uitte. Op internationaal gebied werd toen, evenals nu, de basis gelegd voor een nieuwe volkerengemeenschap en werd tusschen de regeeringen op een reeks conferenties uitvoerig overleg gepleegd over de middelen tot het weder op gang brengen van het wereldverkeer in goederen en diensten.

Belangrijke punten van overeenstemming dus! Maar hoe groot zijn de verschillen, die zich bij een nadere beschouwing laten aanwijzen. Verschillen in de eerste plaats van gradueelen aard. De uitputting en verarming zijn ditmaal veel grooter en strekken zich uit over een ruimer gebied. Het verwoestende effect van dezen oorlog was aanmerkelijk heftiger en het Verre Oosten werd er sterker in betrokken dan in de jaren 1914—1918. De geestelijke en moreele verwildering maakt den indruk dieper te zijn ingevreten en zich schaamtelooser te open-

baren, maar misschien is dit slechts schijn en treft het ons extra, omdat ons eigen volk er thans direct bij betrokken is. De oorlogseconomie was voor het eerst totaal en het proces van overschakeling op de vredeseconomie is daardoor thans aanzienlijk moeilijker. De vooruitgang van de techniek is beangstigender. Het streven naar maatschappelijke en staatkundige hervorming is veel algemeener en beperkt zich niet tot een opstandige, verdrukte onderlaag. De internationale politieke en economische ordening wordt meer universeel ter hand genomen.

Belangrijker echter zijn de verschillen van principieel aard. De opvattingen en idealen van de 19e eeuw, die bij velen na den eersten wereldoorlog nog ongerept werden teruggevonden, en die het geestelijke reservoir vormden, waaruit de krachten werden geput, die aan het nationale en internationale leven vorm en inhoud gaven, hebben thans hun beslag op de menschheid verloren, zonder dat daarvoor in de plaats iets anders van gelijke algemeenheid en vergelijkbare overtuigingskracht is getreden. Het optimisme ten aanzien van de menselijke natuur en het vertrouwen in de menselijke rede, het geloof in een gestadigen opgang van het cultureele leven, de erkenning van bepaalde, traditioneele, zedelijke normen, de overgave van velen aan het 19e-eeuwsche vrijheids- en gelijkheidsideaal en het vertrouwen in de toekomst van democratie, welvaart en natie zijn ditmaal in breede kringen geschokt.

Na 1918 begon men met een zeker enthousiasme op den grondslag van deze oude, vóór-oorlogsche beginselen aan den opbouw van een nieuw leven en van een nieuwe orde te werken. In breede kringen leefde men nog in de zekerheid, dat men zodoende den goeden weg vóór zich had en de verheffing der menschheid op de beste wijze diende. Deze zekerheid droeg het idealisme, waarmede men het nieuwe vredestijdperk begon. Generaal Smuts gaf er

uitdrukking aan in de toenmaals veel geciteerde woorden: „De menschheid heeft zich opnieuw in vooruitgaande beweging gezet; de tenten zijn gestreken; de humaniteit is weer op marsch.”

In de twintig jaren, die daarop volgden, is men in deze zekerheid en dit idealisme diep teleurgesteld. De verslagen volken Rusland, Italië en Duitschland reageerden al spoedig in geheel anderen zin en keerden zich achtereenvolgens van de 19-eeuwsche idealen af. Japan, waar deze idealen nimmer vasten voet hadden gekregen, sloot zich geestelijk bij de onbevredigde volkeren aan. Nieuwe ideologieën kwamen in de genoemde landen tot ontwikkeling, oude normen raakten in discrediet, de democratie werd principieel verworpen, het nationalisme werd totalitair, het menselijkheidsideaal werd verwrongen.

In de andere landen kwam men met de 19e-eeuwsche opvattingen ook niet meer uit. Het streven om het vrijheids- en gelijkheidsideaal daar in de practijk van het maatschappelijke leven tot gelding te brengen, liep spoedig dood. De menselijke natuur bleek men te hebben overschat, in de moderne techniek bleken krachten te schuilen, die de menselijke vrijheid vernietigden, de economische machtsverhoudingen drongen de verwezenlijking der sociale gelijkheid steeds verder terug, de politieke democratie toonde zich machteloos om een sterk gezag voort te brengen, dat de brandende vraagstukken tot een doeltreffende oplossing bracht, de toepassing der 19e-eeuwsche economische politiek bleek op het eene terrein na het andere te falen.

De groote depressie, die in 1929 uitbrak, en de ontzettende stijging der werkloosheid, die daarvan het gevolg was, gaven aan het geloof in het economische en sociale stelsel, dat men na 1918 in vol vertrouwen had hersteld, den genadeslag. De gedachte der geleide economie brak baan, maar bij de toepassing daarvan werd het een tasten

en zoeken naar nieuwe doelstellingen en methoden, ten aanzien waarvan de noodige ervaring nog ontbrak. Het economisch nationalisme, in de groote rijken imperiaal verbreed, doorbrak het fijne weefsel der wereldeconomie en verscheurde het kader van handels- en betalingsfatsoen, waarin dit de laatste eeuw was vervat geweest. Met moeite en nood hield men het economische verkeer gaande, maar niemand was tevreden over de wijze waarop. Met de vervulling der meest dringende sociale wenschen: regelmatig, zinnigen arbeid en sociale zekerheid kwamen nauwelijks een stap verder.

Deze teleurstellende gang van zaken gedurende de twintig jaren tuschen de laatste oorlogen maakt de oplossing van de problemen, waarvoor wij heden staan, psychologisch en technisch ontzaglijk veel moeilijker dan na 1918. Toen, ik zeide het reeds, meende men, althans in de overwinnende landen, te kunnen teruggrijpen op de vóór-oorlogsche ontwikkelingslijn en meende men te kunnen volstaan met deze slechts consequenter door te trekken. Thans laat de vóór-oorlogsche wijsheid ons in den steek. De alternatieven, die in de verslagen totalitaire landen werden toegepast, vervullen ons met diepen afschuw en zullen ook daar, naar te hopen is, een felle reactie ontmoeten. Alléén het Russische alternatief, dat — zij het ook in den loop der jaren gewijzigd en met name tijdens den laatsten oorlog door technische hulp uit het buitenland versterkt — getoond heeft een krachtproef te kunnen doorstaan, is als product van nieuwe menschenlijke wijsheid nog ernstig aan bod.

Voor het overige staat de menschheid voor een nieuw begin, zonder een in breede kringen aanvaard fundament, zonder een duidelijke nieuwe interpretatie van de begrippen en leuzen, waarmede zij, puttend uit een voor een groot deel verroest arsenaal, den strijd tegen de tyrannen-heerschappij heeft aangeboden, — zonder

scherp de nieuwe structuur voor oogen te zien, die het politieke, economische en sociale leven, nationaal en internationaal, in evenwicht zal kunnen houden, — zonder een weloverwogen en tot geestdrift stemmend zedelijk doel, waarvoor het waard is te leven, te werken, offers te brengen, kinderen op te voeden en aan de massa leiding te geven.

De felheid der directe oorlogsgevolgen eenerzijds, de teleurstellingen t.a.v. de zekerheden en idealen, waarmede men vóór dezen oorlog heeft gewerkt en de leegheid en machteloosheid, die daarvoor bij velen in de plaats zijn getreden, anderzijds, geven de wereld van vandaag haar chaotisch karakter.

Wij leven niet alleen te midden van puinhoopen van steen, van ontwrichte bestaans, van afbrokkelende economische en staatkundige stelsels, van wankel internationaal-politieke verhoudingen, en van een gedesorganiseerde wereld-economie, zeer velen leven bovendien in een geestelijk-moreel vacuum, of, om de woorden van Renan te gebruiken, „bij den geur van een ledige kruik”.

Een bekend socioloog, Prof. W. Roepke, heeft den toestand waarin een groot deel der menschheid verkeert, aldus getypeerd: „De instinctmatige zekerheid, het kompas van „wat overeenkomstig het wezen van den mensch is”, is verloren gegaan en wel met betrekking tot de meest elementaire dingen: gevoel en verstand, arbeid en ontspanning, leven en dood, het eigen en het andere geslacht, jeugd en ouderdom, persoonlijkheid en gemeenschap, het mijn en dijn, oorlog en vrede, het aardsche en het heilige. De meeste menschen vallen mitsdien van het eene uiterste in het andere en geven blijk van ontstellende geestelijke verwarring.”

De uitwendige chaos op zoo velerlei gebied is, zóó beschouwd, in diepste wezen slechts een weerspiegeling

van deze verwarring in het gevoel en in het verstand van millioenen en tientallen millioenen menschen uit alle volken, die hun stoffelijke en geestelijke levensbasis hebben verloren, door haat, vrees en hebzucht zijn bezielde en geen steun- en evenwichtspunt in hun leven kunnen vinden, dat innerlijke harmonie, concentratie op hun plichten en verantwoordelijkheden en een doelbewust volgen van hun bestemming als vanzelf teweeg brengt.

Als dit wáár is, als aan den wortel van den chaos, waarin de menschheid verkeert, een geestelijk-moreele crisis ligt, dan is daarmede tevens het aangrijpingspunt aangewezen, voor den arbeid van herstel en vernieuwing, die haar uit dezen toestand kan redden. Tegenover „chaos” staat „orde” en om orde te scheppen zijn noodig een ordenend beginsel en een gezag met een organisatie, die dit ordenend beginsel tot gelding weet te brengen. De heerschende verwarring in het gevoel en verstand van zoo talloos velen en in de onderlinge verhouding van menschen en volkeren, vloeit voort uit het feit, dat zij zijn opgevoed in en gehoor hebben gegeven aan de 19de eeuwsche opvatting, dat de mensch autonoom is, d.w.z. slechts aan eigen moraal en rede is gebonden en dat het najagen van het eigen belang individueel en in nationaal verband tot een uiteindelijke harmonie leidt, zonder een bewust daarop gerichte leidinggevende organisatie.

Deze opvatting moet door een ieder, die den heerschenden chaos wil helpen overwinnen, met de meeste kracht worden bestreden. Als men den mensch autonoom verklaart, d.w.z. slechts aan eigen moraal en rede gebonden, dan wil dat zeggen, dat men den band tusschen Schepper en schepsel doorsnijdt en den eisch der gehoorzaamheid aan hogere geboden loochent.

Zoodra dit gebeurt, ontvalt aan den mensch het eenige levensbeginsel, waaraan hij zich zonder gevaar voor ontsparing kan toevertrouwen. Dan ontbreekt ook de samenbindende kracht, die de menschelijke neigingen en instincten tot een waarlijke harmonie kan vereenigen. Dan maakt zich vroeger of later het een of andere instinct bij hem los, dat streeft naar absolute gelding, en maakt zich meester van de geheele menschelijke persoonlijkheid. De zucht naar kennis, b.v. — want de waarheid blijft dan voor hem verborgen — wordt tot een demon, die zijn ziel verslindt: „kennis zonder geweten is slechts ruïne der ziel.” De zucht naar bandeloosheid — want de ware vrijheid is hem dan ontzegd — wordt tot een demon, die hem drijft naar de anarchie. De zucht naar macht en heerschappij — want echt zedelijk gezag is voor hem niet meer bereikbaar — wordt tot een demon, die hem maakt tot een tyran. De zucht naar rijkdom — want welstand kan hem niet meer bevredigen — wordt tot een demon en onderwerpt hem als een slaaf aan het economische motief, dat in de volstrekte commercialiseering van alle levenswaarden zijn uitdrukking vindt.

Ook die instincten, die slechts in de collectiviteit kunnen worden uitgeleefd, maken zich los en worden tot een demon: het klassen-instinct jaagt een deel der menschen naar de alleenheerschappij van de eigen klasse; het volksinstinct jaagt een deel der menschheid naar de alleenheerschappij van het eigen volk. Niet bij allen en onder alle omstandigheden, maar de harmonie is verbroken en de remmen zijn weg en als de propaganda maar geraffineerd is en de omstandigheden zijn gunstig, dan krijgt de een of andere demon in de normlooze massa vrij spel.

Gedurende de achter ons liggende jaren is dit alles

ons in reusachtige beelden, van apocalyptisch formaat, te aanschouwen gegeven. Het gedreun der bommen, het oorverdoovende geraas der V-wapens, het gevloek van mannen, het gekrijt van vrouwen en kinderen, dat ook thans nog uit ons Indië opstijgt, vormen de sombere begeleiding van dit aangrijpende schouwspel. Wie ooren heeft om te hooren, die hoore!

Hier is in beginsel slechts één uitweg mogelijk. De uitweg, die ons in den Bijbel is geopenbaard. Bij de Schepping schiep God uit den chaos orde, bestemde Hij den mensch tot Zijn dienst en stelde Hij het aardsche gezag in, dat zich naar Zijn gebod, het gebod der gerechtigheid, heeft te richten. Uit deze fundamenteele gegevens kan door hem, die in deze openbaring gelooft, rechtstreeks worden afgeleid, wat de eenig betrouwbare uitweg is om te allen tijde en op iedere plaats uit den chaos te geraken, waarin wij, menschen, de wereld steeds weer doen storten. *Eerbied voor de scheppingsorde en het dienen der gerechtigheid* — dat is de weg, dien de Bijbel ons wijst en elke andere, dien de menschheid zou willen bewandelen, leidt onherroepelijk van chaos tot chaos.

Gij vindt deze wegaanduiding misschien vaag en zult mij om een nadere bepaling van haar beteekenis vragen. Ik kan mij daaraan vanzelfsprekend niet onttrekken, anders zou ik U laten zitten met een ledigen dop, met wat dierbaar klinkende woorden. Alleen moet ik hier clementie pleiten, want het eischt een kennis van den Bijbel en van de beste bestanddeelen der Christelijke traditie, van het zoeken en denken van tientallen generaties van geloovigen en niet-geloovigen (want ook zij hebben door de eeuwen heen, meer of minder bewust, gezocht náár en gedacht óver de juiste menschelijke levenshouding, individueel en in groepsverband), ja,

het eischt meer dan één mensch kan bevatten om hierover het rechte te zeggen. Ik moge daarom met een summier uitwerking volstaan, die allermint aanspraak op volledigheid kan maken.

Eerbied voor de scheppingsorde, dan, houdt allereerst in: erkenning van den mensch als fysiek-zedelijk-geestelijk wezen — „geschapen naar Gods beeld en gelijkenis” — wiens taak het is om hier op aarde zijn persoonlijkheid en talenten te ontplooien, naar den individueelen en den socialen kant — dus als enkeling en als gemeenschapsmensch — ter eere Gods en zich voor te bereiden op zijn eeuwige bestemming. Niet alleen dient alles in de organisatie der samenleving, wat daaraan in den weg staat, zoo veel mogelijk te worden beperkt, maar tevens zal deze organisatie er op moeten zijn gericht om den mensch — en met name den zwakkere — in de vervulling van die taak positief zoo veel behulpzaam te zijn, als met behoud van zijn eigen verantwoordelijkheid strookt.

Eerbied voor de scheppingsorde houdt verder in: erkenning van het huwelijk, van het recht en den plicht der ouders ten aanzien van de opvoeding hunner kinderen, erkenning van het ouderlijk gezag en van den gehoorzaamheidsplicht der kinderen, op welke verhouding de overheid niet dan in geval van verwaarloozing en ont-aarding inbreuk mag maken.

Voorts houdt eerbied voor de scheppingsorde in: erkenning van den zedelijken plicht tot en het zedelijke recht op arbeid, als onmisbare voorwaarden voor de ontplooiing der persoonlijkheid en voor het vervullen van de verantwoordelijkheid jegens gezin en gemeenschap.

Eerbied voor de scheppingsorde houdt vervolgens in: erkenning dat de gaven der natuur ertoe bestemd zijn om aan allen ten goede te komen en niet door enkelen

voor zichzelf mogen worden gereserveerd, maar zoodanig moeten worden beheerd, dat ze zoo veel mogelijk strekken ten nutte van het algemeen welzijn.

Eerbied voor de scheppingsorde houdt in: erkenning van de verschillen in de menschelijke begaafdheid, wat verstand, gemoed en karakter betreft, op grond waarvan sommigen zijn geroepen om leiding te geven, anderen om geleid te worden.

Eerbied voor de scheppingsorde houdt ten slotte in: erkenning van de noodzaak van gezag ook buiten den kring van het gezin, overal daar, waar het ontbreken daarvan de harmonie in de menschelijke verhoudingen ernstig dreigt te verstoren en wanorde in de plaats treedt van orde.

Het dienen der gerechtigheid houdt in: het handhaven van een zedelijke rechtsorde door bedreiging met en zoo noodig het opleggen van straf, gecombineerd met andere maatregelen, die strekken tot herstel dier orde, indien zij verstoord en geschonden is, zonder aanzien des persoons.

Het dienen der gerechtigheid houdt verder in: het bevorderen van een billijke verdeeling van de betere en minder goede kansen tot persoonlijkheidsontplooiing en van de stoffelijke en geestelijke vruchten der menschelijke cultuur.

Het dienen der gerechtigheid lost zich voor elk mensch, ten slotte, op in den gulden regel: zoo wat gij wilt dat de menschen U zullen doen, doe gij hun desgelijks. D.w.z. op sociaal-economisch gebied: zoo gij zinnvollen arbeid, een zekeren welstand en bestaanszekerheid wenscht, doe het Uwe om dit ook aan anderen te verschaffen.

In het eerbiedigen resp. doen eerbiedigen van de scheppingsorde en het dienen der gerechtigheid lossen zich het eigen recht en de eigen plicht der overheid op,

zoowel van de hoogere als van de lagere overheden. „Neutraal" mag de overheid dus nimmer zijn. Met het toepassen van deze criteria zal de overheid echter nooit gereed zijn. Bovendien loopt zij steeds weer het gevaar de bestaande orde met de scheppingsorde en het bestaande recht met de gerechtigheid gelijk te stellen. Dit is de verleiding van het conservatisme, vooral van het Christelijk conservatisme. Ook loopt de overheid gevaar, vooral in tijden van omwenteling, om een geheel nieuwe orde en een geheel nieuw recht te scheppen, gebaseerd op de rede of de utiliteit, zonder zich te richten naar de scheppingsorde en naar de norm van de gerechtigheid. Dit is de verleiding van het radicalisme, vooral van het ontkerstende radicalisme. Daarom moet van de overheid worden geëischt, dat zij zich bij voortduring onder de critiek stelt van het Goddelijke Woord en bereid is zich door de kerken te laten beleeren.

Tot de omstandigheden, die het meest bevorderlijk zijn aan een ontsporing der overheid, behoort ongetwijfeld een staatkundige orde, die den staat met almacht bekleedt, zoowel op administratief als op economisch gebied. In dat geval ligt de verleiding tot tyrannie en machtsmisbruik voor de deur. Ook de overheidspersonen staan bloot aan het gevaar, dat de wil tot macht en zeggenschap bij hen in een demonie ontaardt. Daarom zijn een beperking van de staatsmacht tot het volstrekt noodzakelijke voor de juiste vervulling der overheidstaak en een doelmatige decentralisatie van bevoegdheden en uitvoering, aanbevelenswaardig.

De burgers zijn tot gehoorzaamheid verplicht aan hun wettige overheden. Waar deze gehoorzaamheidsplicht niet wordt erkend, heerscht anarchie, doet ieder wat hem goeddunkt. Maar gehoorzaamheid beteekent nooit aanvaarding van slavernij. Boven de gehoorzaamheid aan de overheid gaat uit de gehoorzaamheid aan God

LIBOSMA

en aan het geweten. Op klassieke wijze getuigt hiervan het laatste couplet van het Wilhelmus:

Voor Godt wil ick belijden
End zijner grooter Macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan dat ik Godt den Heere
Der hoochster Maiesteyt,
Heb moeten obedieren,
Inder gherechticheyt.

Dezelfde criteria, die de overheid moet trachten te volgen: eerbied voor de scheppingsorde en het dienen der gerechtigheid, zijn ook de criteria, waarnaar de burgers zich hebben te richten en het is hun recht en hun plicht om van hun zienswijze dienaangaande te getuigen en de overheid zoo noodig ter verantwoording te roepen langs den daarvoor aangewezen weg. Wil men revolutionnaire situaties vermijden, dan dient de staatsrechtelijke organisatie dáárop te zijn ingesteld. Dit pleit voor den een of anderen vorm van — wat de Engelschen noemen „government by discussion” — regeering op basis van overleg tusschen de overheid en de vertegenwoordigers der burgers en voorts voor openbaarheid en verantwoordingsplicht. Of men dit democratie of iets anders wil noemen, is mij om het even. Een beter woord er voor ken ik niet, maar het komt op het wezen aan.

Voorkoming van revolutionaire situaties is echter niet het eenige argument dat voor een dergelijk staatkundig stelsel is aan te voeren. Elke burger, die als zoodanig niet behoort te worden gediskwalificeerd — welke gronden daarvoor aanwezig kunnen zijn laat ik thans in het midden — is mede-verantwoordelijk voor de wijze waarop hij wordt geregeerd en heeft den plicht om

zich daarvoor te interesseeren. Het politieke leven moge in zijn bestaande vormen weinig aantrekkelijk zijn, het afzijdig blijven van zoo velen, die in het particuliere leven dikwijls zijn belast met een meer dan gewone verantwoordelijkheid, beteekent een zeer ongewenschte verarming van de publieke meeningsvorming en een ernstige verzwakking van den klankbodem, waaraan de regeering behoefte heeft om haar beleid te toetsen. Vooral in dezen tijd, nu de staatstaak zoo enorm is verzwaaard en in verband met de thans op den voorgrond tredende problemen de politieke scheidslijnen worden herzien, is een volledige aanvaarding van de rechten en plichten, die voortvloeien uit het staatsburgerschap, een eisch, dien men aan een ieder mag stellen.

Heb ik in het voorafgaande de richting aangewezen, waarin, naar mijn diepste overtuiging, de eenige weg uit den chaos naar een bestendige orde kan worden gevonden, nl. door den mensch, hetzij in de functie van overheid, hetzij in die van onderdaan, te bevrijden van de dwaling, dat hij de levensnormen in zichzelf vindt en hem te brengen tot de erkenning, dat hij ze als schepsel uit Gods hand mag aanvaarden — thans moet ik mij nog keeren tegen die andere dwaling, die mede aan den wortel van den chaos ligt, nl. dat het najagen van het eigen belang, individueel en in nationaal verband, tot een uiteindelijke harmonie leidt, en dat er dus geen behoefte bestaat aan een bewust daarop gerichte, leidinggevende organisatie.

Deze opvatting vormt den grondslag van de liberale democratie, van het economische vrijheidstelsel (de „laisser-faire” economie), en van het beginsel der nationale zelfbeschikking (d.i. de nationale souvereiniteit); drie beginselen, die het 19e-eeuwsche stelsel beheerschten, ook ná 1918 nog hun stempel drukten op het leven

der overwinnende volken, doch die sedertdien bezig zijn snel te bezwijken.

De liberale democratie ging er van uit, dat de burgers, mits staatkundig vrij en gelijk voor de wet, de diepere overeenstemming hunner belangen zouden inzien en door geven en nemen de bestaande verschillen tot wederzijdsch voordeel zouden oplossen. De stembus en de uitspraak der meerderheid brachten vanzelf de beste beslissing.

Het economische vrijheidstelsel ging er van uit, dat, wanneer ieder onbelemmerd zijn eigen voordeel zocht, de hoogste welvaart voor allen daaruit resulteerde, m.a.w. dat er tusschen het belang van den enkeling en dat der gemeenschap een natuurlijke harmonie was.

Het beginsel der nationale zelfbeschikking ging er van uit, dat, wanneer elk volk souverain zijn eigen belangen diende, het welzijn der wereld het best tot zijn recht kwam, zoodat het nationalisme de directe treeplank was tot het internationalisme.

Het stelsel, dat op deze beginselen was opgebouwd, bood derhalve geen plaats voor een leidinggevend gezag, dat bewust en planmatig het welzijn der gemeenschap nastreefde, noch nationaal, noch internationaal, noch politiek-cultureel, noch economisch. Aan een centraal gesteld, materieel of zedelijk doel voor het gemeenschapsleven had men dus ook geen behoefte.

Ik vermeldde reeds, dat het geloof in dit stelsel in breeden kring is verloren gegaan. De natuurlijke redelijkheid en goedheid van den mensch, waarvan men uitging, hebben teleurgesteld. De moderne techniek is het moreel besef ver vooruitgeschreden en heeft krachten ontwikkeld, die op de menschelijke persoonlijkheid en op de structuur der samenleving niet alleen opbouwend, maar ook zoo vernietigend kunnen werken, dat het onverantwoord is haar geheel vrij te laten. De

maatschappelijke en psychologische gegevens, waarmee het economische proces kreeg te werken in een wereld waarin de sociale en economische macht door aaneensluiting en concentratie een overheerschende factor werd, leidden tot onaanvaardbare resultaten, waarvan vooral de massa der eenvoudigen het slachtoffer werd. De problemen, die de regeeringen te behandelen kregen, stelden eischen van deskundigheid en vooruitziendheid, die den invloed der ambtenaren sterk vergrootten en noodzaakten tot een herziening en vereenvoudiging van de taak der volksvertegenwoordiging, in raad en parlement. Ook de internationale vraagstukken werden zoo samengesteld, dat de oplossing daarvan door elk land op zichzelf, of van geval tot geval bij verdrag met andere landen, geen bevrediging meer kan schenken.

Dit alles heeft het inzicht doen rijpen, dat de liberale democratie, steunend op de politieke en burgerschapsrechten en de gelijkheid voor de wet, niet alléén in haar uitgangspunten en werkwijze dient te worden herzien, maar met een sociaal-economische democratie dient te worden aangevuld om doelmatige en rechtvaardige uitkomsten te verschaffen.

Tegenover de rechten der burgers jegens den staat zullen hun plichten meer op den voorgrond moeten treden. De idealen van vrijheid en gelijkheid, — niet in rationalistischen, maar in den christelijken zin opgevat, waarin de Amerikaansche kolonisten hen tot uitdrukking brachten in hun constituties —, zullen niet alleen op politiek terrein, maar ook in de sociale en economische verhoudingen privilege en particuliere macht, die niet op bekwaamheid en verdiensten-voor-de-gemeenschap berusten, moeten dóórbreken en de stuwkracht moeten vormen voor den opbouw van een maatschappelijk stelsel, waarin nieuwe ruimte komt voor persoonlijk-

heidsontplooiing en voor het dragen van sociale verantwoordelijkheid, ook voor hen, die te dien aanzien tot nog toe waren achtergesteld.

Wat de economische vrijheid betreft, wint de overtuiging veld, dat de vrije beschikking over de productiemiddelen en de overheerschende rol van het winstmotief op zijn minst genomen moeten worden gebreideld en in bepaalde sectoren van het economische leven zelfs in het geheel niet meer aanvaardbaar zijn. De tegenstelling van belangen, die er, de harmonieeler ten spijt, in vele gevallen tusschen producenten en consumenten bestaat, vooral daar, waar de concurrentie onvolmaakt is geworden of het monopolie op den voorgrond treedt; het streven naar een meer rechtvaardige verdeling van de opbrengsten der productie onder de daarbij samenwerkende factoren arbeid, grond en kapitaal en het groote belang, dat de overheid als fiscus bij die verdeling heeft gekregen, nu zij in bijna alle landen niet minder dan 20 tot 30% of meer van het volksinkomen in den vorm van belastingen tot zich trekt ter bekostiging van haar publieke taak; de onbestendigheid van de conjunctuur en de ernstige sociale en financieele gevolgen, die aan de steeds terugkeerende crises zijn verbonden; de moreele gevaren, die voortvloeien uit een ongeremde toepassing der techniek en de allesbeheerschende commercialiseering, die zoo vervlakkend werkt op de cultuur, maken een grondige herziening van het economische stelsel en het toetsen daarvan aan het algemeen welzijn, in stoffelijk en geestelijk opzicht noodzakelijk. Met name de levensvervulling in den arbeid en de bestaanszekerheid voor allen verdienen hierbij in het middelpunt te worden geplaatst, omdat slechts op de basis dáárvan de hoogere levenswaarden kunnen gedijen.

Voor de erkenning van den eigendom als rentmeesterschap en van de economische taak als een sociale functie

moet in het nieuwe economische stelsel een plaats worden opengebroken. Organisatievormen, die daartoe behulpzaam zijn, kunnen niet langer worden ontbeerd. Deze behoefte en de noodzaak om de groote economische problemen van een bestendige werkgelegenheid en een zoo doelmatig mogelijk gebruik der beschikbare economische krachten tot oplossing te brengen, wijzen onvermijdelijk in de richting van een bedrijfsorganisatorische hervorming en van het geven van een meer planmatige leiding aan het economische proces.

Ook het beginsel van de nationale zelfbeschikking bevindt zich terecht in den smeltkroes. Meer dan vroeger zijn de volken gedurende de laatste tientallen jaren verwikkeld geweest in een ideologischen strijd, waarin niet alleen de aspiraties der volkeren, maar de beschouwing nopens den mensch zelf in geding waren. De techniek van de moderne strijdmiddelen en het totale karakter van den oorlog hebben aan dezen laatsten zulk een demonischen invloed gegeven, dat elk volk, hoe vreedzaam en hoezeer geneigd bij een conflict zijn neutraliteit te bewaren, doorlopend met niet minder dan een doodelijk gevaar wordt bedreigd en zich aan de lotsgemeenschap met de rest van de wereld, die daaruit voortvloeit, feitelijk niet kan onttrekken. Het internationale economische leven kan, naar de ervaring tusschen de beide groote oorlogen heeft geleerd, onmogelijk tot ontplooiing komen, wanneer er niet een zekere gemeenschappelijke basis bestaat van wederzijdsche rechtserkenning, monetair fatsoen en eerlijke handelspolitieke praktijken, waarop zich de uitwisseling van goederen, diensten en kapitaal zonder al te groote risico's kan voltrekken. De exploitatie en het gebruik der natuurlijke hulpbronnen der aarde geven aanleiding tot een strijd om monopolieposities en een beheersching van markten, die de econo-

mische en politieke zelfstandigheid, vooral van de kleinere volkeren, bedreigt en aan de macht van enkele grondstoffenbeheerschende staten, rechtstreeks of via groote concerns, ondergeschikt maakt.

Onder déze omstandigheden gaat men meer en meer uitzien naar een boven de afzonderlijke naties staande organisatie, die op de meest aangelegen punten met gezag kan optreden en de belangen der volkeren kan coördineeren, d.w.z. tot een eenheid kan brengen. Dit beteekent noodzakelijk het prijsgeven van een stuk nationale souvereiniteit. Op zichzelf behoeft tegen dit verlies geen bezwaar te worden gemaakt, mits de internationale orde, die zoo wordt geschapen, inderdaad een rechtsorde is, al is het ook in dat geval vanzelfsprekend, dat dit recht in de eerste plaats gehandhaafd moet worden door de landen met de grootste macht. Deze gedachte is thans aanvaard in het Handvest der Vereenigde Naties, en al staan wij — gelet op den geest, die nog in de wereld leeft — huiverig tegenover deze formidabele constructie, toch zien wij er in het loslaten van de dwaling van de natuurlijke harmonie tusschen de naties en een zich baan breken van de erkenning dat het scheppen van orde ook in den internationalen chaos niet mogelijk is zonder een leidinggevend gezag.

Eenzelfde ontwikkeling teekent zich af op internationaal financieel en economisch gebied in de overeenkomsten van Bretton Woods, die voorzien in de oprichting van een Internationaal Fonds, dat stabilisatie van de valuta's beoogt en van de Bank voor Internationaal Herstel, die de credietverleening tusschen de volkeren bedoelt te bevorderen. Op de a.s. internationale conferentie over handelspolitiek zal dit gezichtspunt opnieuw overheerschen in dezen zin, dat men hoopt daar gezamenlijk een kader te ontwerpen en vast te stellen van toelaatbare maatregelen van handelspolitieken aard, waarbinnen de

organisatie van den buitenlandschen handel tusschen de verschillende landen verder kan worden opgebouwd.

Overzien wij het terrein, dat ik heb besproken, dan blijkt dat men allerwegen bezig is nationaal en internationaal orde in den chaos te scheppen door organisatorische maatregelen van met gezag bekleede instanties. De erkenning van de noodzaak daarvan is hoopgevend. Het geloof in het eenig duurzaam ordenend beginsel, dat ons van Hoogerhand is gegeven, staat in deze wereld echter zwak. Toch mag ons dit niet kleinmoedig maken. Integendeel, wij moeten daarvan met kracht getuigen overal daar, waar ons daartoe de gelegenheid wordt geboden. Vooral niet uitsluitend in eigen kring. Ja, misschien zelfs niet in de eerste plaats dáár. Er is, zeker in ons land, in breede kringen, waar het vertrouwen in de 19e eeuwsche beginselen is verflauwd of gedooft, een zoeken en tasten naar nieuwe zekerheden, naar een nieuw geloof, dat maatschappelijk niet steriel is; naar een nieuwe kracht tot daden; naar een nieuw élan.

Er is veel meer openheid gekomen. Er wordt ook, dank zij het spreken der kerken, een grootere bereidheid gevonden om te luisteren naar de stem van hen, die willen trachten te putten uit de Bijbelsche bron, mits zij van de oprechtheid hunner woorden door hun daden weten te overtuigen. Op het gebied der doelstellingen van practische politiek, die voor ons een uitvloeisel zijn van ons geestelijk beginsel, loopden de wenschen van velen, die vroeger behoorden tot verschillende partijen, in menig opzicht parallel. In deze historische situatie make ieder voor zijn eigen geweten uit, wat in dezen zijn roeping en plicht zijn.